

První nález včelníku drobnokvětého (*Dracocephalum parviflorum*) v České republice

The first record of *Dracocephalum parviflorum* in the Czech Republic

Jiří Danihelka

Ústav botaniky a zoologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Kotlářská 2, 611 37 Brno a Botanický ústav AV ČR, Zámek 1, 252 43 Průhonice; e-mail: danihel@sci.muni.cz

Abstract

A specimen of *Dracocephalum parviflorum* collected by the Bohemian German-speaking hobby botanist Robert Wihan in 1928 in the town of Pec pod Sněžkou in the Krkonoše Mts in north-eastern Bohemia was found in the herbarium of the National Museum in Prague. The plant was found near an abandoned furnace used in the 19th century for the production of arsenic trioxide but no information is given on the herbarium label about a possible way of introduction. The herbarium specimen, originally identified as *Galeopsis ladanum*, arrived in the National Museum together with the herbarium of Robert and Jenny Wihan in 1946 and remained there unrecognised until recently. This is the first and only record of this *Dracocephalum* species, native to North America, in the Czech Republic. Consequently, *D. parviflorum* has to be considered as a casual neophyte of the Czech flora, which is also the case in several other countries of Europe.

Key words: casual alien species, Central Europe, Czech Republic, *Lamiaceae*, neophyte

Úvod

Velká část přechodně zavlečených rostlin zůstane pravděpodobně nepovšimnuta. Jiné se sice dostanou do herbáře, ale často jen náhodou, např. jako součást směsného sběru, případně je jejich nálezcí určí jako jiný, více nebo méně podobný druh. V herbáři pak po mnoho desetiletí čekají, až si někdo z badatelů, často opět náhodou, všimne něčeho neobvyklého mezi množstvím sběrů jiného druhu, případně rozezná, že sběr je směsný. Takto byl pro adventivní květenu českých zemí s odstupem mnoha desetiletí rozeznán např. sveřep špaldový (*Bromus bromoideus*; Danihelka 2014), prorostlík šafránový (*Bupleurum croceum*; Snogerup & Snogerup 2001) a chrpa Weldenova (*Centaurea weldeniana*; Koutecký in Kaplan et al. 2017).

Dvě překvapení podobného druhu přineslo nedávné studium sběrů konopíc *Galeopsis angustifolia* a *G. ladanum* v herbáři Národního muzea v Praze (PR). Překvapení jsou pozoruhodná i tím, že sběry těchto dvou druhů během posledních dvou desetiletí

Obr. 1. – Včelník drobnokvětý (*Dracocephalum parviflorum*): rostlina z Pece pod Sněžkou (R. Wihan 1928 PR 921120) představuje jediný nález tohoto druhu na území dnešní České republiky. Měřítko 10 cm. Foto D. Holubová.

Fig. 1. – *Dracocephalum parviflorum*: the plant collected in the town of Pec pod Sněžkou in the Krkonoše Mts (R. Wihan 1928 PR 921120) is the only record of this species in the Czech Republic. Scale bar 10 cm. Photo D. Holubová.

prohlíželo několik badatelů, např. při zpracování rodu pro šestý svazek Květeny České republiky (Slavíková 2000). V balíku herbářových položek konopice úzkolisté jsem nejdřív našel sběr Slavomila Hejného z 30. 6. 1957 z nákladového nádraží Praha-Žižkov. Na herbářovém archu se nacházel jeden exemplář konopice úzkolisté a jeden exemplář včelníku douškolistého (*Dracocephalum thymiflorum*), který byl u nás dosud sbírán jen čtyřikrát (cf. Hejný et al. 1973). Ještě větší překvapení však skrýval balík konopice širokolisté. Na jednom z herbářových archů byla jednoletá hluchavkovitá rostlina (obr. 1), která na první pohled připomínala olejničku *Lallemantia royleana*, což je stepní druh rozšířený hlavně ve Střední Asii, nebo nějaký včelník (*Dracocephalum*). Určování pomocí Flóry SSSR ani Flóry Turecka však nevedlo k výsledku, se kterým bych se mohl bez výhrad ztotožnit. Nakonec se neznámou rostlinu podařilo určit jako *Dracocephalum parviflorum*, a to podle severoamerické *Intermountain Flora* (Cronquist et al. 1984) a obrázků na internetu. Pro tento taxon navrhuji české jméno včelník drobnokvětý. Určení se potvrdilo i srovnáním s několika rostlinami uloženými v herbáři Masarykovy univerzity (BRNU).

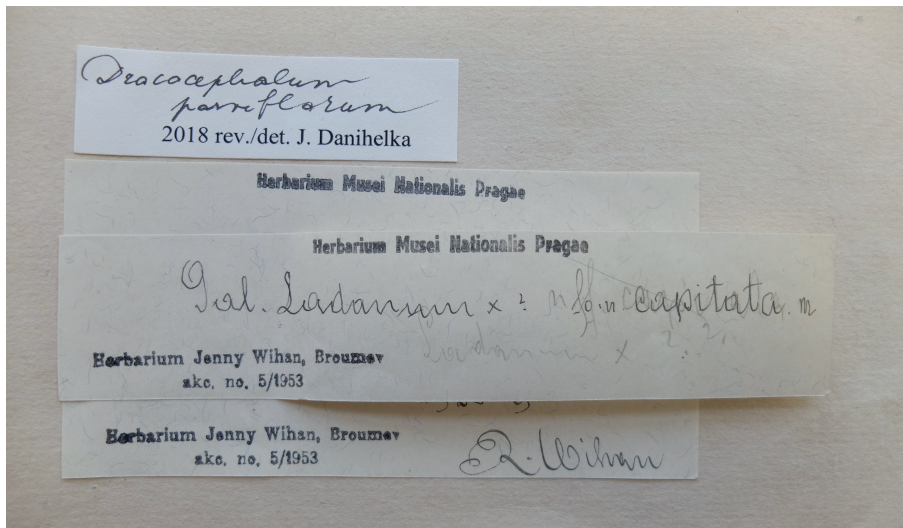
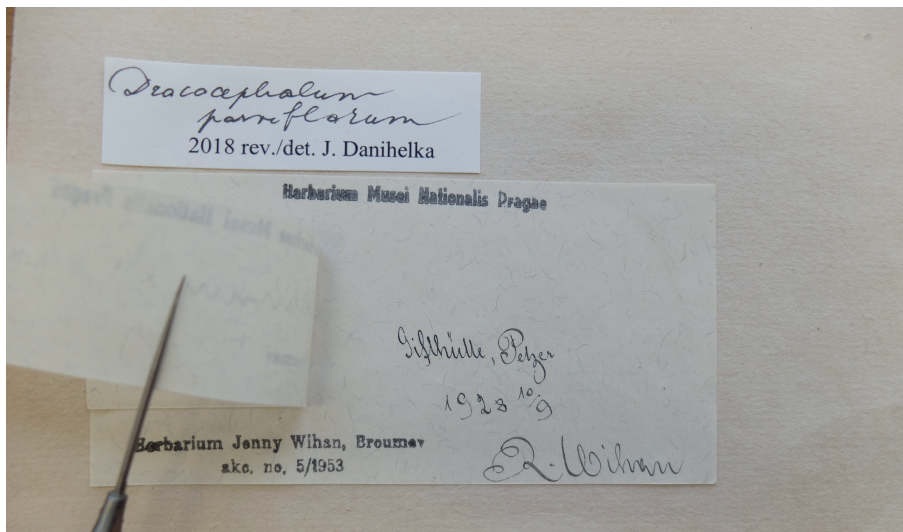
Sběr včelníku drobnokvětého pochází z herbáře Roberta a Jenny Wihanových, německojazyčných floristů z Trutnova (Kláštorský et al. 1970), a do sbírek Národního muzea byl vřazen v roce 1953. Podle poznámky v akcesitním katalogu muzejního herbáře byla paní Wihanová odsunuta z Broumova do Německa v roce 1945 nebo 1946 a herbář Wihanových (celkem 72 balíčků) do Národního muzea odevzdala Okresní správní komise v Broumově v roce 1946. Rostlinu podle etikety sebral R. Wihan a sběr z 10. 9. 1928 (PR 921120) je na etiketě lokalizován *Petzer, Gifhütte* (viz obr. 2 nahore). Sběr tedy nepochází ze Severní Ameriky, ale z Pece pod Sněžkou v Krkonoších. Německý výraz *Gifhütte* se do češtiny nejlíp přeloží jako arzeniková huť (Sterzinger 1921: 1099) nebo zastaralým výrazem utrejchovna¹⁾ (Rank 1892: 408). Podle bezplatného turisticko-reklamního časopisu *Veselý výlet* (Anonymus 1998) se dotyčná utrejchovna (tehdejší č. p. 138; v citovaném prameni asi vlivem popkultury nebo z neznalosti přeloženo jako Jedová chýše), ve své době dominantní stavba městečka, nacházela přímo v centru Pece pod Sněžkou u dnešního parkoviště U kapličky. Výroba arzeniku skončila v roce 1876 a asi v roce 1930 byl zbytek zchátralé huti stržen. Nyní je podle nejnovější ortofotomapy na místě někdejší arzenikové huti staveniště.

Cílem tohoto příspěvku je upozornit botanickou veřejnost na dlouhodobě přehlížený nález málo známého adventivního druhu a zasadit tento nález do celoevropského kontextu.

Popis druhu, celkové rozšíření a ekologické nároky

Dosti podrobný a snad i výstižný popis uvádí např. *Intermountain Flora* (Cronquist et al. 1984): *Dracocephalum parviflorum* Nutt. Jednoletá, dvouletá nebo krátce vytrvalá, 1,5–8 dm vysoká bylina s hlavním kořenem a s jednou nebo častěji několika lodyhami;

¹⁾ Utrejch a otrušik jsou zastaralá označení oxidu arzenitého. Tato silně jedovatá sloučenina měla v minulosti široké použití v průmyslové výrobě, např. při výrobě skla a barev, a jako jed na hlodavce.

Obr. 2. – Scheda sběru včelníku drobnokvětého (*Dracocephalum parviflorum*) z Pece pod Sněžkou (R. Wihan 1928 PR 921120). Foto M. Ducháček.

Fig. 2. – Herbarium label of the gathering of *Dracocephalum parviflorum* from the town of Pec pod Sněžkou in the Krkonoše Mts (R. Wihan 1928 PR 921120). Photo M. Ducháček.

lodyhy jednoduché nebo větvené, řídce oděné nazpět obrácenými tuhými chlupy. Listy nezřetelně krátce chlupaté, řapíkaté, dolní dosti malé, poměrně široké a záhy opadavé, ostatní s široce kopinatou nebo úzce kopinatou až protáhle trojúhelníkovitou, 2,5–8 cm dlouhou a 1–2,5 cm širokou, hrubě pilovitou čepelí, zuby často osinkaté. Květenství husté, klasovité, 1,5–3,5 cm široké, v dolní části často přerušované, nejhořejší souvislá část 2–10 cm dlouhá; listeny lupenité až šupinovité, většinou 1–3,2 cm dlouhé, téměř přisedlé, s několika osinatými zuby. Květy krátce stopkaté, v bohatých lichopřeslenech; kalich řídce srstnatý nebo téměř lysý, asi 1 cm dlouhý, kališní trubka ± zděli osinatých cípů, horní kališní cíp široce vejčitý až vejčitě kopinatý, nápadně širší, nikoli však delší než postranní a dolní kopinaté až podlouhlé cípy; koruna světle nachová, sotva delší než kalich, s krátkým horním i dolním pyskem; prašníky skryté pod horním pyskem koruny. Popis doprovázejí pěkné perokresby habitu rostliny, horní části lodyhy s květenstvím, páru dolních listů, koruny a kalicha.

Přirozeně se včelník drobnokvětý vyskytuje v Kanadě a na většině území USA včetně Aljašky, avšak s výjimkou některých jižních států (USDA, NRCS 2019). Ve své domovině roste na bezlesých, většinou vlhkých stanovištích od předhůří do hor do nadmořských výšek zhruba 2700 m, často jako plevel (Cronquist et al. 1984).

Diskuse

Z České republiky byl dosud znám adventivní výskyt dvou druhů rodu *Dracocephalum*, a to včelníku moldavského (*Dracocephalum moldavica*), který roste přirozeně ve Střední Asii, na jižní Sibíři a v Himálaji (Hrouda 2002), a v. douškolistého (*D. thymiflorum*), který je původní ve východní Evropě a západní Sibíři, odkud zasahuje do Střední Asie (Hultén & Fries 1986). Zatímco včelník moldavský u nás kdysi přechodně zplaňoval z kultury, byl k nám v. douškolistý několikrát zavlečen až po druhé světové válce s obilím z někdejšího Sovětského svazu na nádraží a obilní překladiště (Hrouda 2002). Výčet čtyř konkrétních nálezů včelníku douškolistého z let 1958–1968 uvádí Hejný et al. (1973). Výše citovaný Hejného sběr včelníku douškolistého z nákladového nádraží Praha-Žižkov z 30. 6. 1957 je o rok starší než sběr z nádraží Praha-Ruzyně, který byl dosud považován za první nález tohoto druhu u nás (Hejný et al. 1973, Pyšek et al. 2012). V současnosti není od nás trvalý výskyt těchto dvou zavlečených druhů znám, poněvadž včelník moldavský se u nás pěstuje velmi vzácně nebo jen ve sbírkách a obilí se k nám z východní Evropy dávno nedováží.

Pokud jde o sběr včelníku drobnokvětého z Pece pod Sněžkou, je to bezesporu jediný dosud známý nález v českých zemích, a tedy doplněk do seznamu přechodně zavlekaných neofytů (srov. Pyšek et al. 2012). Že by snad šlo o dodatečnou záměnu etiket v herbáři, lze téměř s jistotou vyloučit. Jak totiž ukazuje původní určení (obr. 2 dole), náleze si byl vědom toho, že nejde o obyčejnou konopici široolistou a rostlinu považoval za nějakého křížence nebo, s ohledem na hlávkovitě staženou horní část květenství, za zvláštní formu konopice (fo. n. *capitata* m[ihl]). Zůstalo jen u poznámky na etiketě a Wihanovi tento

nález pravděpodobně nikdy neuveřejnili²⁾, jelikož příslušná botanická bibliografie (Futák & Domin 1960) obsahuje jedinou krátkou práci R. Wihana, a ta se týká výskytu dvou mokřadních druhů v okolí Mariánských Lázní.

Verloove (2006) uvádí, že do Belgie byl včelník drobnokvětý zavlékán nejčastěji s obilím a vlnou. Podobně i do Pece pod Sněžkou mohla být semena včelníku zavlečena s krmným obilím severoamerického původu, ale to je jen spekulace. Jediné, co lze z možných vysvětlení snad s jistotou vyloučit, je záměrné vysetí nebo zplnění z kultury, poněvadž tento druh se snad nikde v Evropě nepěstuje ani pro okrasu, ani jako užitková rostlina. Autoři jedné nedávno uveřejněné experimentální práce sice uvádějí, že vzhledem k velkému obsahu oleje v semeni by včelník drobnokvětý snad mohl sloužit ke komerční výrobě ptačího zobu v klimaticky nepříznivých oblastech (Van Veldhizen & Knight 2006), ale zatím zřejmě zůstává jen u studie.

Jako zavlečený druh byl včelník drobnokvětý zaznamenán např. ve Velké Británii (Clement 1977), v Belgii (Verloove 2006), Francii (Muséum national d'histoire naturelle 2003–2019), několika německých spolkových zemích (Buttler et al. 2018), Polsku (Tokarska-Guzik 2012), rakouské spolkové zemi Tyrolsku (Janchen 1958) a italské oblasti Emilia-Romagna (Galasso et al. 2018). Ve všech případech šlo o přechodné výskytu a není mi známo, že by v některé evropské zemi včelník drobnokvětý zdomácněl. Opakované zavlečení do České republiky nelze sice vyloučit, ale vzhledem k situaci v jiných evropských zemích nepředpokládám, že u nás tento druh v dohledné době zdomácní.

Poděkování

Děkuji Daně Holubové (Ústav botaniky a zoologie PŘF MU, Brno) za fotografii habitu rostliny a Michalu Ducháčkovi (Národní muzeum, Praha) za fotografie herbářové schedy a připomínky k textu. Svými připomínkami přispěl k vylepšení textu také Pavel Dřevojan (Ústav botaniky a zoologie PŘF MU, Brno), jakož i recenzenti a členové redakční rady časopisu. Příspěvek vznikl zčásti za podpory Botanického ústavu AV ČR (RVO 67985939).

Literatura

- Anonymus (1998): Hornické město Pec pod Sněžkou. – Veselý výlet 12: 12–17.
 Buttler K. P., Thieme M. et al. [eds] (2018): Florenliste von Deutschland. Gefäßpflanzen, Version 10 (August 2018). – URL: <http://www.kp-buttler.de> (navštíveno 6. 1. 2019).
 Clement E. J. (1977): Aliens and adventives. *Adventive news* 9. – B.S.B.I. News 17: 14–19.
 Cronquist A., Holmgren A. H., Holmgren N. H., Reveal J. L. & Holmgren P. K. (1984): Intermountain flora. Vascular plants of the Intermountain West, U.S.A. Vol. 4. – The New York Botanical Garden, Bronx, New York.

²⁾ Podle množství herbářových sběrů byli Jenny a Robert Wihanovi floristicky velmi aktivní. Značný počet jejich sběrů je uložen v herbáři PR, dosti četné jsou však i v dalších veřejných sbírkách, kam se dostaly nejspíš s herbáři jiných, převážně německojazyčných floristů. Účast na první centurii exsikátové sbírky Domin & Krajina Fl. Čechoslov. Exs., kam R. Wihan přispěl sběry některých kapradin, však ukazuje, že Wihanovi byli ve vědeckém styku také s českojazyčnými botaniky.

- Danihelka J. (2014): Bromus bromoideus (Lej.) Crép. – In: Hadinec J. & Lustyk P. [eds], Additamenta ad floram Reipublicae Bohemicae. XII, Zprávy Čes. Bot. Společ. 49: 86–91.
- Futák J. & Domin K. (1960): Bibliografia k flóře ČSR do r. 1952. – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Galasso G., Conti F., Peruzzi L., Ardenghi N. M. G., Banfi E., Celesti-Grappo L., Albano A., Alessandrini A., Bacchetta G., Ballelli S., Bandini Mazzanti M., Barberis G., Bernardo L., Blasi C., Bouvet D., Bovio M., Cecchi L., Del Guacchio E., Domina G., Fascetti S., Gallo L., Gubellini L., Guiggi A., Iamonico D., Iberite M., Jiménez-Mejías P., Lattanzi E., Marchetti D., Martinetto E., Masin R. R., Medagli P., Passalacqua N. G., Peccenini S., Pennesi R., Pierini B., Podda L., Poldini L., Prosser F., Raimondo F. M., Roma-Marzio F., Rosati L., Santangelo A., Scoppola A., Scortegagna S., Selvaggi A., Selvi F., Soldano A., Stinca A., Wagensommer R. P., Wilhalm T. & Bartolucci F. (2018): An updated checklist of the vascular flora alien to Italy. – Pl. Biosyst. 152: 556–592.
- Hejný S., Jehlík V., Kopecký K., Kropáč Z. & Lhotská M. (1973): Karanténni plevele Československa. – Stud. ČSAV 1973/8: 1–156.
- Hrouda L. (2000): Dracocephalum L. – včelník. – In: Slavík B., Chrtek J. jun. & Štěpánková J. [eds], Květena České republiky 6: 636–639, Academia, Praha.
- Hultén E. & Fries M. (1986): Atlas of north European vascular plants north of the Tropic of Cancer. – Koeltz Scientific Books, Königstein.
- Janchen E. (1958): Catalogus florae Austriae. Vol. 1. Pteridophyten und Anthophyten (Farne und Blütenpflanzen). Fasc. 3 (Sympetalae). – Kommission bei Springer Verlag Wien, Wien.
- Kaplan Z., Danihelka J., Koutecký P., Šumberová K., Ekrt L., Grulich V., Řepka R., Hroudová Z., Štěpánková J., Dvořák V., Dančák M., Dřevojan P. & Wild J. (2017): Distributions of vascular plants in the Czech Republic. Part 4. – Preslia 89: 115–201.
- Klásterský I., Hrabětová A. & Duda J. (1970): Botanikové na českém a moravskoslezském území od nejstarších dob. – Zprávy Čes. Společ. Dějiny Věd Techn. Čs. Akad. Věd 14–15: 1–211.
- Muséum national d'histoire naturelle [ed.] (2003–2019): Inventaire National du Patrimoine Naturel. – URL: <https://inpn.mnhn.fr> (navštíveno 6. 1. 2019).
- Pyšek P., Danihelka J., Sádlo J., Chrtek J. Jr., Chytrý M., Jarošík V., Kaplan Z., Krahulec F., Moravcová L., Pergl J., Štajerová K. & Tichý L. (2012): Catalogue of alien plants of the Czech Republic (2nd edition): checklist update, taxonomic diversity and invasion patterns. – Preslia 84: 155–255.
- Rank J. (1892): Nový slovník kapesní jazyka českého i německého. Ed. 5. Vol. 2. Díl německo-český. – Praha.
- Slavíková Z. (2000): Ladanella Pouzar et Slavíková – konopíčka. – In: Slavík B., Chrtek J. jun. & Štěpánková J. [eds], Květena České republiky 6: 582–588, Academia, Praha.
- Snogerup S. & Snogerup B. (2001): Bupleurum L. (Umbelliferae) in Europe – 1. The annuals, B. sect. Bupleurum and sect. Aristata. – Willdenowia 31: 205–308.
- Sterzinger J. V. (1921): Encyklopedický německo-český slovník. Vol. 2. – J. Otto, Praha.
- Tokarska-Guzik B., Dajdok Z., Zajac M., Zajac A., Urbisz A., Danielewicz W. & Hołdyński Cz. (2012): Rośliny obcego pochodzenia w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem gatunków inwazyjnych. – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Warszawa.
- USDA, NRCS (2019): The PLANTS Database. – National Plant Data Team, Greensboro, NC 27401-4901 USA. URL: <http://plants.usda.gov> (navštíveno 13. 1. 2019).
- Van Veldhizen B. & Knight C. (2006): Dragonhead mint (*Dracocephalum parviflorum* Nutt.) as a potential agronomic crop for Alaska. – AFES Miscellaneous Publication 2006/1: 1–12.
- Verloove F. (2006): Catalogue of neophytes in Belgium (1800–2005). – Scr. Bot. Belg. 39: 1–89.